

Az első világháború felé vezető út

Szávai Ferenc*

Abstract **On the Road to World War I.** The present paper discusses the Hungarian political and economic elite's relationship to the Balkans during the Dualist Era. The suppressed conflicts came to surface in the Balkan wars of 1912/13 which, however, could still be handled at the international level. The Hungarian political elite of the period and the Austrian foreign policy had a responsibility in the outbreak of the First World War which has ultimately led to the downfall of three empires: the Austro-Hungarian Monarchy, the Russian Empire and the Turkish Empire. The new territorial arrangement impacted property law and debt as well.

Keywords economic history, Hungarian Economic and Political Elite, Balkan Wars, War Responsibility, the First World War, Dissolution of Empires, Property and Debt Division

Kedvezőtlen geopolitikai helyzet

Az Osztrák–Magyar Monarchia Európa félperifériáján helyezkedett el. A Monarchia tizenegy nemzetéből csak öt élt etnikai állományának egészével, illetve nagyobbik részével a birodalom határai között: a magyar, a cseh, a szlovák, a szlovén, valamint a horvát. A többiek: az osztrák-németek, a lengyelek, az ukránok, a románok, a szerbek és olaszok a környező nemzeti államok, illetve soknemzetiségű birodalmak etnikai közösségéhez tartoztak. A határok kompakt etnikai egységeket vágtak ketté, méghozzá úgy, hogy az etnikai állomány nagyobbik része a határokon kívülre esett. A környező államokat persze érdekszálak fűzték a Monarchiához, egyrészt a török, illetve az orosz fenyegetéssel szemben.

A monarchia politikai-földrajzi helyzete a lehetséges nemzeti-állami átalakulástól függetlenül is rendkívül kedvezőtlen volt. Nyolc szomszédja közül ugyanis csak négy volt kis ország, Románia, Szerbia, Montenegro és Svájc, négy viszont, Oroszország, Németország, Olaszország és Törökország nagyhatalomnak számított. Ez önmagában veszélyt jelentett. Németország és Oroszország ráadásul

* Kaposvári Egyetem Gazdaságtudományi Kar
Email: szavai.ferenc@ke.hu

külön-külön is sokszorososan erősebb volt. Mindkét hatalom szükségesnek tartotta a Monarchia fenntartását és nagyhatalmi létezését.¹

A Monarchiában németül 12 millióan beszéltek, ami 24%-a volt a népességnek, magyarul pedig csak 10 millióan, ez a teljes népesség 20%-a volt.²

Az Osztrák–Magyar Monarchia gazdasági lehetőségei és tényleges fejlődése között ellentmondás feszült. Magyarország gazdasága az Osztrák Birodalomban, majd 1867-től az Osztrák–Magyar Monarchia keretében fejlődött. Általános vélemény szerint a Monarchia gazdaságának fejlődésére jellemző volt a lemaradás, amit többféle tényezővel magyaráztak. Egyrészt szembetűnő volt a gyarmatok hiánya, illetve az, hogy csak belső erőforrásokra támaszkodhatott. A gazdasági lemaradás főbb okaiként fogalmazták meg:

1. a természeti erőforrásokban való viszonylagos szegénységet,
2. a világgazdaságba való integrálódás alacsony fokát,
3. az önellátáson alapuló gazdaságpolitikát,
4. a tőkés termelési móddal szembeni ellenérzést.

Ha az egyes országok részesedését vizsgáljuk az európai és a világkereskedelemben, szembetűnő jelenség, hogy a Monarchia részaránya mindét viszonylatban rendkívül csekély volt.³ Ugyanakkor területét, népességét tekintve az Osztrák–Magyar Monarchia Európa élvonalához tartozott, népsűrűségét tekintve a fejlett nyugat-európai államok mögött foglalt helyet.

Mindezek mellett a regionális fejlődési szintkülönbségre mutat rá a következő táblázat:

1. táblázat.

Az egy főre jutó nettó hazai termék nagyságrendje koronában (1913)

<i>Ausztria</i>		516
Alpi területek	790	
Cseh, morva, sziléziai területek	630	
Dél-Tirol, Trieszt, Isztria	450	
Szlovénia, Dalmácia, Bukovina	300	
Galícia	250	
<i>Magyarország</i>		435
Az 1920 utáni terület	521	
Az „utódállamok” területei	374	
Horvát-Szlavónia		295
<i>Habsburg Monarchia</i>		475

Forrás: Scott, M. Eddie, *Economic Policy in Austria-Hungary, 1867–1913*. The Cambridge Economic History of Europe Vol. VIII. The industrial economies; the development of economic and social policies. Ed. By Peter Mathias and Sidney Pollard. Cambridge, 1989. 820.

¹ Diószegi István: *Az Osztrák–Magyar Monarchia külpolitikája 1867–1918*. Vince Kiadó Tudomány–Egyetem sorozat. Budapest, 2001. 11–14.

² Romsics Ignác: *The Austro-Hungarian Monarchy before 1914: Nations and Ethnic conflicts*. http://hungarianpublications.org/uploads/text/authors/Romsics_Dism_First. 1–2.

³ Csikós Nagy Béla: *A XX. század magyar gazdaságpolitikája. Tanulások az ezredfordulón*. Budapest, 1996. 17–20., Gross Nachum T. *Die Stellung der Habsburgermonarchie in der Weltwirtschaft in. Die Habsburgermonarchie 1848–1918*. Hrsg.: von Adam Wandruszka und Peter Urbanitsch. Band I. Die wirtschaftliche Entwicklung. Hrsg von Alois Brusatti Wien, 1973. 14–28.

A Balkán félsziget

A dualizmus-kori magyar politikai elit Balkán koncepciói

A Balkán-félsziget az egyetlen lehetősége volt az Osztrák–Magyar Monarchiának területszerzésre, mivel korábban világossá vált, hogy a nyugati hódítás lehetősége kizárt. Magyarország a kettős monarchia egyik tagja, a közös ügyek döntéshozatalában fejthetett ki hatást egy esetleges önálló balkáni politikára. Hogy milyen volt a magyar politikai elit Balkánnal kapcsolatos elképzelése, ehhez több rétegét kell megvizsgálni a kérdéskörnek, abban felvillantva néhány fontos alkotó személyiség gondolatait.

Ugyanakkor közismert az is, hogy az 1868. évi XXX. tc., az ún. magyar–horvát kiegyezési alaptörvény kimondta, hogy „Magyarország s Horvát-, Szlavon- és Dalmátországok egy és ugyanazon állami közösséget képeznek.”⁴

A külpolitikára gyakorolt magyar befolyás a külsőségekben igen erősnek látszik. Négy alkalommal ült magyar politikus Metternich íróasztalánál. Idősebb és ifjabb Andrassy, két ízben pedig Burián István. Kálnokynak a neve volt magyar, Aehrenthalnak a felesége. Berthold pedig magyar állampolgársággal rendelkezett. Kálnoky és Goluchowski a magyarokkal történt konfliktus miatt volt kénytelen visszavonulni, de Beust bukásához is jelentősen hozzájárult a magyar delegáció szembeszegülése.

Tartalmi tekintetben a kép nem ilyen kedvező. Ez különösen a dualizmus első évtizedeiben érezhető. A soknemzetiségű államalakulatban nem lehetett magyarrá lenni, a háború kirobbantása példája a magyar érdekigazodásnak a birodalmihoz.⁵

A korszak döntéshozatali folyamatait nemcsak a közös minisztériumok és annak tisztviselői formálták, hanem a gazdasági elit érdekei, valamint a Balkánról érkező, azzal foglalkozó tudósok sokasága is. Gróf Andrassy Gyula külügyministersége idején a status quo fenntartása és a területen az érdekszférák elhatárolása volt a cél. A szerb–török háború után szakítás történt a fenti állásponttal, majd már itt felmerült Bosznia-Hercegovina okkupációjának kérdése is. Gustav Kálnoky idejére lassú balkáni terjeszkedés indult el, amit Oroszországgal együtt kívánt megoldani. Goluchowski 1895-ben visszatért a status quo gondolathoz, ebben gazdasági érdekek is motiválták, ezt követte a vámháború, majd a Balkán területén más-más államok támogatása. Aehrenthal a nagyhatalmiság jegyében a Balkán meghódítására törekedett. Bosznia-Hercegovina anektálásával konfliktushelyzetet teremtett, mivel a következő külügyminiszternek Berchtold-nak a balkáni nemzetek féken tartására kellett koncentrálnia.⁶ Nem kellett sokat várni a szikra lobbanására, amely két Balkán háborút eredményezett és területi átrendeződéssel, a török uralom megszűnésével járt.

A Balkán ugyanakkor nem csak új területként jelent meg a gondolkozásban, hanem befektetési és üzleti lehetőségként is, gondoljunk csak a budapesti malmok hihetetlen gabonaigényére, amit a századfordulón jórészt a Balkánról elégítettek ki.

A gazdasági elit befolyásoló erőt jelentett politikai elitre, akkor bizonyára jó példa erre a GYOSZ alapító elnökének, az idősebb Chorin Ferencnek az írása, aki nem sokkal a világháború kitörése előtt jelölte ki a következő kereskedelempolitikai

⁴ *Magyar törvénytár 1836–1868. évi törvénycikkek.* Szerk. Márkus Dezső. Budapest, 1896, Franklin, 422. és 430–431.

⁵ Diószegi István: *Az Osztrák–Magyar Monarchia külpolitikája 1867–1918.* Vince Kiadó Tudomány – Egyetem sorozat. Budapest, 2001. 202.

⁶ Diószegi István: Burián István, a közös külügyminiszter. *História.* 30. évf. 2008. 9. szám. 9–11.

célok: „Iparunkra nézve [...] a kelet kapuinak feltárása életszükséglet. [...] Azt kell éreznünk, hogy a kelet piacaira múlhatatlanul szükségünk van. Valóságos misszióvá kell tennünk, hogy a Dunán le egészen a Fekete-tengerig a hegemoniát Magyarországnak biztosítsuk.”⁷

Egy másik példa Weiss Manfréd, aki, mint üzletember a csepeli gyárból a közös hadseregen kívül sok más országba is szállított különböző hadianyagokat, lőszereket: a balkáni háború idején Szerbiába és Bulgáriába.⁸

A térség kutatásában a kezdetektől több tudományág képviselői (történész, etnográfus, nyelvész stb.) vettek részt, de a geográfusok kiemelt szerepet játszottak feltárásában. Ebben annak is szerepe lehetett, hogy a 19. században (amikor a kutatók megindultak), a geográfia fő feladatának az ismeretlen, „vad”, egzotikus vidékek megismerését, megismertetését tartották. Ezen kritériumoknak a Balkán igen jól megfelelt, ezért is nagyobb lehetett az érdeklődés iránta, mint a többi (ún. civilizált) dél-európai térség iránt.

2. táblázat. A magyar Balkán-kutatás főbb szereplői 1948-ig⁹

név	időszak	kapcsolódás a témához
Kánitz Fülöp Félix	1829–1904	Földrajzi, térképészeti, kultúrtörténeti és néprajzi kutatásokat folytatott – ráirányította a magyar gazdasági, katonai és politikai elit figyelmét a Balkánra
Kállay Benjámin	1839–1903	Történész, gyakorló politikus, Szerbia és Bosznia-Hercegovina vonatkozásában kutatott, politikai munkássága, mint a Bosznia-Hercegovinát kormányzó közös pénzügyminiszter a kapcsolati dimenzió egyik legfontosabb, kiemelkedő alakítója volt.
Thallóczy Lajos	1856–1916	Történész, Bosznia, Horvátország és Szerbia történelmének kutatója, 1915–16-ban a megszállt Szerbia kormányzója volt.
Nopcsa Ferenc	1877–1933	Geológus, néprajzos, geográfus, az albánok által lakott terület kiemelkedő kutatója, a „Balkán Kolumbusza”.
Havass Rezső	1852–1927	„Az imperialisztikus magyar politikai földrajz” képviselője A magyar Dalmácia politika formálásának igényével fellépő geográfus köziró.
Mendöl Tibor	1905–1966	A Balkán földrajza könyv írója. 1948 – egyetemi oktató, kutató.

Emeljünk ki néhányat közülük, mindjárt az elsőt! „Kanitz látta meg s hirdette komoly formában először, hogy a balkáni népekkel nem szabad s nem lehet úgy játszani, mint a sakkfigurákkal, hanem meg kell ismerni őket, hogy Európának, amikor a

⁷ Romsics Ignác: A magyar birodalmi gondolat. *Mozgó Világ Online* 2012. augusztus. 11.

⁸ Longa Péterné: Karriertörténet a dualizmus korában – 150 éve született Weiss Manfréd, a csepeli gyár alapítója. *Iparvédelmi és Szerzői Jogi Szemle*. 2 (112) évfolyam 4. szám. (2007 augusztus). 150.

⁹ Lásd ezzel kapcsolatban: Pap Norbert – Bali Lóránt: Mediterrán percepció a magyar földrajzi irodalomban –Havass Rezső közpolitikai szerepe. In: *Mediterrán Világ* 2008/7. szám, 79–94.

Balkán felett ítélkeznek, s a balkáni népekkel gazdasági kapcsolatait igyekeznek fejleszteni, figyelembe kell venni a balkáni viszonyokat.”¹⁰

A három közös minisztérium közül a pénzügy volt a legkevésbé rangos, azonban az értékét jócskán megnövelte, hogy a két okkupált tartomány igazgatása is hatáskörébe tartozott. Minden bizonnyal Kállay Béni gyakorlati és közírói tevékenysége is jelentősen befolyásolta a magyar elit Balkánról alkotott felfogását. Kállay, aki döntően a bosnyákokra támaszkodott, mai szerb felfogás szerint kitalálta a bosnyák nemzetet. Burián István 1903-ban kapott pénzügyminiszteri kinevezést, ő azonban a szerbeket és a horvátokat részesítette előnybe, ezzel sikerült konszolidálnia a két forrongó tartományt. 1907-ben terjesztette elő javaslatát az uralkodónak Bosznia-Hercegovina annektálásáról, amit ekkor még elnapoltak.¹¹

Kállay Béni széleskörű tevékenységének egy elemét emeljük ki, a bosnyák nemzetkonceptiót. Kállay 1882-ben lett a Monarchia közös pénzügyminisztere, egyúttal Bosznia és Hercegovina kormányzója. Egy egységes boszniai nemzetudat kialakítását tűzte ki célul, ily módon kísérelte meg semlegesíteni tartományok birtokáért folytatott szerb és a horvát versengést, valamint felszámolni a Monarchiától való elszakadás veszélyét. Az okkupációval körülbelül félmillió, korábban privilegizált helyzetben levő muzulmán került az Osztrák–Magyar Monarchia határain belülre, s amikor 1882-ben, egy újabb bosnyák felkelés után Kállay átvette a tartományt, azonnal hozzálátott a muzulmánok kiengeszteléséhez. Törekvése, hogy az önálló bosnyák nemzeti tudat kialakításával ellensúlyozza a Monarchia szláv népeinek centrifugális törekvéseit, nem járt sikerrel. Munkája közben azonban számtalan ötletet és módszert próbált ki, valóban fáradhatatlanul tevékenykedett a siker érdekében.¹²

Havass Rezső a magyar földrajztudomány és politikai földrajz egyik sajátos alakja. 1852. január 17-én Handtel Rezsőként látta meg a napvilágot Pozsonyban. Neve magyarosítására 1877-ben került sor. Életútját, tudományos és közéleti tevékenységét tanulmányozva a legszembeűnőbb, hogy elődeitől és több kortársától eltérően aktív közéleti tevékenységet folytatott. A tudományos ténykedését saját maga finanszírozta, amely a jelen tudományos viszonyok között is ritkaságnak számít. Az elkövetkezendőkben a tudományos munkájára szeretnénk kitérni, majd a közéleti szerepét bemutatni.

Pályafutását Hunfalvy János tanítványaként kezdte meg. A húsz éves ifjú az első között léphetett az 1872-ben megalakuló Magyar Földrajzi társaság tagjai közé. Mestere hamar felismerte tanítványa átlagon felüli tehetségét és egyre nehezebb és nehezebb feladatokkal bízta meg. Bölcsészdoktori és tanári oklevelét 1877-ben szerezte meg. Disszertációját Ritter Károly összehasonlító földrajzról írta, amelyet mesterének Hunfalvynak ajánlott. Havass szerint Ritter tette a földrajzot szintetizáló diszciplínává „Egy olyan tudománnyá, amely úgy hasznosság, mint érdekesség tekintetében mi kívánni valót sem hagy hátra. Ő a földrajzban természettudományt, történetet és bölcsészetet összesített.”¹³ Későbbi tevékenységében e „ritteri gondolatok” fogják vezérelni. Iskolái elvégzése után nem a tanári pályát, hanem a közgazdaságit válasz-

¹⁰ Ábrahám Barna: A Balkán képe a 19–20. századi magyar geopolitikai és tudományos gondolkodásban. *Régió*. 18. évf. 2007. 2. szám. 49–50.

¹¹ Diószegi István: Burián István, a közös külügyminiszter. *História*. 30. évf. 2008. 9. szám. 9.

¹² Dán Károly: Kállay Béni és a magyar imperializmus. Egy bátortalan kísérlet maradványai. *Aetas* 15. évf. 2000. 1–2. szám. 220–249.

¹³ Havass Rezső: *Ritter Károly Összehasonlító (Bölcsészeti) Földrajza*. Wilokens és Waidl Könyvnyomdája, Budapest, 1882. 12.

totta. 1893-tól az Első Magyar Biztosító Társaság Matematikai Osztályának vezetője lett. E jövedelmező állás is segítette abban, hogy kutatási és publikációs tevékenységét önmaga finanszírozta. A földrajzi problémák közül elsősorban a gyakorlati étellel kapcsolatosak felé orientálódott. Ezen érdeklődési kör szolgálatában jelent meg 1878-ban az első jelentős gazdaságföldrajzi értekezése a károlyváros-fiumei vasútról.¹⁴ Továbbiakban a tudományos felfogását három fő tényező határozta meg: Dalmácia, a tenger és a „kelet” (Balkán).

Ettől fogva publikációiban gyakorlatilag folyamatosan napirenden volt a magyar imperialisztikus törekvések tudományos képviselete az Adriára való kijutás intenzifikálásával és Dalmácia Magyarországhoz való csatolásával. A magyar tudományos-gazdasági életből kiemelkedve az elsők között ismerte fel a kereskedelem és a közlekedési kapcsolatok fejlesztésének fontosságát. Több erre vonatkozó elképzeléssel is rendelkezett a Magyar Birodalom szempontjából. „A magyar nemzetgazdasági és hatalmi törekvéseinek iránytűje keletre mutat. Nemcsak egy dicső múltnak, az Árpádok, az Anjouk és Mátyás király világpolitikájának hagyománya serkent minket erre a törekvésre, hanem érdekeink egész láncolata – kiváltképpen gazdasági téren – egyik legfontosabb feladatunkká teszi, hogy keleten, elsősorban a szomszéd Balkán-félszigeten, tért foglaljunk.”¹⁵

A fenti elképzelések rendszerébe illeszkedik a magyar-dalmát összekötő vasút ügyének felkarolása is. Ez a vonal teremtette meg a gazdasági kapcsolatok intenzifikálásának lehetőségét Dalmáciával, hozta közelebb azt Magyarországhoz. A magyar tengeri kereskedelmet csak korlátozottan ellátni képes Fiume kikötőjének kiegészítése miatt merült fel az újabb fejlesztés igénye. Ennek legkézenfekvőbb megoldása: „az Adriai tengeren csakis a dalmát kikötők lehetnek”.¹⁶

A gazdasági kapcsolatok elmélyítésének egyik fontos záloga volt, hogy minél sűrűbb és fejlettebb legyen a közlekedési hálózat. A dalmát kikötők (Fiume, Zára, Split, Sebenicó) szárazföldi összeköttetése nem csak a gazdaság érdekeit szolgálta, hanem a már küszöbön álló háborúban is stratégiai szerepet töltött be (hamar az ellenség kezére került). A hosszas viták ellenére és Havass tudományos érveléseinek köszönhetően a magyar kormány úgy döntött, hogy a „likai” vonalat fogják megépíteni.

A vasút másodrangú fővonalként épült meg, ezzel lehetővé vált, hogy gyorsvonatok is közlekedhessenek rajta. A kiinduló pont Ogulin állomás volt és Jezero, Vrhovine, Gospić, Gračac, Pribidic állomásokon át vezetett a dalmát határig. Ebből volt még két leágazás: Bihać (Bosznia), illetve Lika-Krbava megyében Otočac irányába.

A fentiekből jól kiténik, hogy Havass gondolkodásmódja egyszerre tartalmazott lokális és globális elemeket, amelyek piramis-szerűen épültek fel egy dinamikus egészet alkotva.

Amikor az előbbieken igyekeztünk Dalmáciával kapcsolatos gyakorlati irányelveit kifejteni, akkor már akarva-akaratlan szembetaláltuk magunkat a tenger, a tengeri kereskedelem fontosságával. Ebben az aspektusban két fontos művét szeretnénk megemlíteni: „A suezai csatorna tekintettel különösen a mai gyarmati politikára és

¹⁴ Pécsi Albert: Havass Rezső emlékezete. In: *Földrajzi Közlemények* LV. kötet, Budapest, 1927. 81–83.

¹⁵ Havass Rezső: Magyarország és a Balkán (Szerbia, Bulgária, Románia) Gazdaságpolitikai tanulmány. In: *Földrajzi Közlemények* XLI. kötet, Budapest, 1913. 153.

¹⁶ Havass Rezső: A magyar-dalmát összekötő vasút jelentősége. In: *Földrajzi Közlemények* XXXIX. kötet, Budapest, 1911. 68.

Fiumére”. Az 1869 novemberében megnyitott Szezei-csatorna közelebb hozta Kelet-Ázsiát és Dél-Ázsiát a Földközi-tenger medencéjéhez. Az Osztrák–Magyar Monarchia és ezen belül Magyarország nem tudta kiaknázni az ebben rejlő kereskedelmi lehetőségeket. Gazdasági adottságaihoz mérten csak elenyésző hasznot tudott profitalni az Ázsia felé irányuló kereskedelem fellendüléséből. Ennek több oka volt. Többek között a fiumei kikötő fejlesztésének korlátozott lehetősége, ezt elemezte a „Fiume” című tanulmányában. Ehhez még hozzájárult a magyar tengeri-kereskedelmi politika koncepciótlansága is.

Havass Rezső az 1910-ben megalakult Turán Társaság alapító tagja. A „Turán” elnevezés egy német származású angol nyelvésztől, Max Müllertől származik. A magyar geopolitikai gondolkodásba Vámbéry Ervin ültette át, megfogalmazva egy, az Adriától Kínáig tartó Eurázsiai Birodalom vízióját. A „turáni gondolat” köré tömörülő értelmiségiek több csoportba sorolhatók. A közös az volt bennük, hogy a magyarság geopolitikai törekvéseit szerették volna a Kárpát-medencében, illetve azon kívül újrafogalmazni. Egyeseknek ez a német és osztrák imperialisztikus törekvésekkel való versenyt jelentette a Balkánon és a Kárpát-medence határterületein. Mások szerint akár a Törökországgal való kapcsolatok intenzifikálását is. Ne feledjük, ebben az időben Magyarországnak bizonyos pángermán és az egyre erősödő pánszláv törekvésekkel is komolyan kellett számolnia. Ebben a kontextusban talán jobban érthető, hogy Havass műveit miért hatják át mélyen az imperialisztikus gondolatok.¹⁷

A dualizmus-kori magyar politikai elit Balkánnal kapcsolatos hozzáállását vizsgálva azt látjuk, hogy az sokrétegű, célunk néhány meghatározó tényező és szereplő koncepciójának a bemutatása volt.

A kódolt konfliktus: (világ)háború

Az első Balkán-háború, amit a balkáni államok viseltek a Török Birodalom ellen, 1912. október 8-án tört ki. A több frontot nyitó keresztény erőkkel szemben a török hadsereg egy sor csatát elvesztett, a folyamat, a Kelet nemzeti ébredése hosszú, mintegy ötszáz éves török uralomnak vetett véget. Mindemellet Európá beteg embere területi hódításait kénytelen feladni, illetve komoly területi átrendeződések történtek a Balkánon. Sokan úgy vélik, ez előszobája volt az első nagy háborúnak. A győztes szövetségesek mind nagyobb területet szerettek volna megszerezni, így a nagyhatalmi közvetítés ellenére Bulgária elégedetlenségét kifejezve elindította a második Balkán háborút. Bulgária 1913. június 29-én hadüzenet nélkül megtámadta Szerbiát és Görögországot. A második Balkán-háborúban Bulgária ellen, valamint a szerbek és a görögök mellett harcoltak a románok, a törökök és a montenegróiak is. A hatalmas túlerőben levő koalíciótól a bolgárok vereséget szenvedtek. Az új határok meghúzása után számítani lehetett arra, hogy előbb vagy utóbb újabb fegyveres konfliktusok törhetnek ki Délkelet-Európában. A folyamat itt elkezdődött, de még kezelni tudta a nemzetközi rendszer, de a repedések ott voltak a multinacionális birodalmak falán, ez nem csak a Török Birodalmat, hanem az Osztrák–Magyar Monarchiát is érintette.

A hatalmi ambíciók mellett a döntéshozatal során nem fordítottak figyelmet az etnikai és földrajzi és történelmi határok méltányos megállapítására, így egy szikra

¹⁷ Lásd ezzel kapcsolatban: Pap–Bali, 2008. 79–94.

hiányzott azon a területen, amit az Osztrák–Magyar Monarchia saját gyarmatterületének tekintett.¹⁸

Az Osztrák–Magyar Monarchia gyakorlatilag a Balkán Szövetség háborúját megelőzőleg vámháborút indított Szerbia ellen, ugyanakkor Bulgáriát ígéretekkel kívánta maga mellé állítani. A dualista állam balkáni ambícióit fékezte Oroszország Szerbiának nyújtott támogatása. Mindenesetre a Monarchia balkáni politikáját a szerénység jellemezte, erősen visszafogott volt a konfliktushelyzetek megoldásában. A Szerbia elleni preventív háborút a német közömbösség is hátráltatta, 1912 októberében a Monarchia tartózkodott minden intézkedéstől és szabad folyást engedett az eseményeknek.

A Török Birodalom gyors vereségét egykedvűen szemlélték Bécsben, a londoni rendezés előtt felmerült a fegyveres megoldás lehetősége. A dinasztikus politika még a Hohenlohe-misszióknak köszönhetően 1912 februárjában eredményhez vezetett.¹⁹

A szkutari válság során az Osztrák–Magyar Monarchia ultimátumot küldött Montenegrónak és mozgósított. Ezzel összeomlott a konzervatív szolidaritás eszméje, mert a Balkán szembehelyezkedett a Monarchiával, amely felingerelte az új nemzeti államokat a Balkánon, de egyben Oroszországot is.

Kijátszották ezzel az utolsó kártyát is, a fegyverekre apelláltak. Az újabb balkáni háborút sem Oroszország, sem az Osztrák–Magyar Monarchia nem akarta. A második balkán háború darabokra törte a Balkán Szövetséget, gyengítette Szerbiát, ami természetes nyereség lett volna a Monarchia számára. A remény, hogy a bolgárok győznek, hamar szertefoszlott. A Monarchia életképességet akart mutatni. 1913 szeptemberében Szerbia csapatokat küldött Albániába, szeretette volna a tengeri kikötőt megszerezni. Belgrád a Monarchiától ultimátumot kapott, ami után azonnal kiűrtette a területet. A kudarcok után a Ballhausplatzon ideges volt a hangulat, hiszen Szerbia megerősödött, a Török Birodalom pedig vereséget szenvedett a Balkánon. A továbbiakban az orosz birodalom már nem volt partner a balkáni kérdések rendezésében. A tekintélyromboló kudarcok után a fenyegetettség légkörében végképp gyökeret vert az a meggyőződés, hogy a katasztrófát csak egyetlen eszköz tartóztathatja fenn, a háború.²⁰

A balkán háborúk után a szövetséges balkáni államok késznek nyilatkoztak a török általános államadósság egy részének átvételére.²¹ Az 1913. szeptember 16/29-én (gregorián, illetve julián naptár szerint) megkötött bolgár–török szerződés, majd az 1913. november 1/14-én Athénben megkötött görög–török békeszerződés foglalkozott a szultán és a császári család magán javaival, illetve a török állami tulajdon hovatartozásával.²²

A szerb nacionalista merénylet közvetett háborús okot jelentett, azzal, hogy Szerbia Oroszországra, Ausztria–Magyarország pedig Németországra számíthatott, elindult egy dominó effektus, ami az első világháború kitöréséhez vezetett. A szövetségi rendszerek mozgósítottak, a következmény a katonai és pénzügyi kimerülés lett, amit egyben Európa újbóli területi átrendezése követett.

¹⁸ Zsebők Csaba: Százéves történet: a Balkán-háborúk | *Magyar Hírlap* online – 2012. október 5. archívum. magyarhirnap.hu/tortenelem/szazeves-tortenet-a-balkan-haboruk. Letöltés: 2015. január 31.

¹⁹ Diószegi, 2001. 131–135.

²⁰ Diószegi, 2001. 136–142.

²¹ Szászy István, *Az államok közötti utódlás elmélete*. Budapest, Grill Károly Könyvkiadó vállalat. 1928. 154.

²² Szászy, 1928. 314.

A világháború megpecsételte két vesztes nagy multinacionális birodalomnak a sorsát, a Török Birodalom és az Osztrák–Magyar Monarchia darabokra szakadt. Ugyanakkor a dinasztikus hatalomgyakorlás harmadik szereplője, az Orosz Birodalom is megroppant és átalakult. A folyamatok már a háború előtt elindultak, de a következmények csak a háborút lezáró békekötéseknél jelentkeztek. A nemzetközi kapcsolatokban is előtérbe került a kollektív biztonság ügye. Ezek a kérdések nem voltak vitáktól mentesek, a megalakult Népszövetség megoldásként ajánlotta a vegyes döntőbíróságokat az ügyek békés rendezésére.²³

Oroszország átalakulása, a délszláv állam létrejötte, majd Csehszlovákia példája tanulságokat mutat ma is a multinacionális államok felbomlásának következményeire, köztük a vagyon és az államadósság megosztásának problémájára. A háborúval együtt járt a munkaerő és a tőke kimerülése, tovább nehezítette a helyzetet az addig kevésbé ismert jelenség, az infláció. Emellett 1918/19-ben influenzajárvány ütötte fel a fejét. A nyugat- és észak-európai fejlett országokban a munkásbiztosítás egy általánosan kötelező társadalom- és betegségbiztosítássá alakult át. A legnehezebb és legvitatottabb kérdés volt a szociálpolitika számára a munkanélküli járadék kérdése, illetve a munkanélküliség kezelése. Különösen extrém nagyságú volt ez a két világháború közötti időszakban.²⁴ Nem csak a nagyfokú munkanélküli szám volt új jelenség, hanem a munka nélkül töltött idő hossza. A tömeges munkanélküliség traumája nagyon nehezen kezelhető kérdés volt, nem maradt soha politikai következmények nélkül.²⁵ A háború hosszú távú következménye volt az is, hogy az állami szociálpolitika kiépítésének folyamata tovább folytatódott.

Bibliográfia

- Ábrahám Barna: A Balkán képe a 19-20. századi magyar geopolitikai és tudományos gondolkodásban. *Régió*. 18. évf. 2007. 2. szám. 47–78.
- Csikós Nagy Béla: *A XX. század magyar gazdaságpolitikája. Tanulságok az ezredfordulón*. Budapest, 1996.
- Dán Károly: Kállay Béni és a magyar imperializmus. Egy bátortalan kísérlet maradványai. *Aetas* 15. évf. 2000. 1–2. szám. 220–249
- Diószegi István: *Az Osztrák–Magyar Monarchia külpolitikája 1867–1918*. Vince Kiadó Tudomány–Egyetem sorozat. Budapest, 2001.
- Diószegi István: Burián István, a közös külügyminiszter. *História*. 30. évf. 2008. 9. szám. 9–11.
- Gross Nachum T.: *Die Stellung der Habsburgermonarchie in der Weltwirtschaft in. Die Habsburgermonarchie 1848–1918*. Hrsg.: von Adam Wandruszka und Peter

²³ Lásd erre a témára vonatkozóan: Szávai Ferenc: A Lausanne-i Osztrák–Magyar döntőbíróság működése. In: Gergely Jenő, Csapó Csaba, Dobszay Tamás, Zeidler Miklós (szerk.): *A huszszú tizenkilencedik és a rövid huszadik század: Tanulmányok Pölöskei Ferenc köszöntésére*. Budapest, ELTE Bölcsészettudományi Kar, 2000. 531–546.

²⁴ Walter, Rolf: *Wirtschaftsgeschichte. Vom Merkantilismus bis zur Gegenwart*. Köln–Weimar–Wien, 1995. 169–177.

²⁵ Szávai Ferenc: A bányatárspénztárak, a társadalombiztosítás változása az első világháború után. In: Ungváry György, Varga József (szerk.): *A magyar bányaegetésügy története*. Budapest: Argumentum Kiadó, 2007. 95.

- Urbanitsch. Band I. Die wirtschaftliche Entwicklung. Hrsg von Alois Brusatti Wien, 1973.
- Havass R.: Ritter Károly Összehasonlító (Bölcsészeti) Földrajza. Wilokens és Waidl Könyvnyomdája, Budapest 1882. 93.
- Havass R.: A magyar-dalmát összekötő vasút jelentősége. In: *Földrajzi Közlemények* XXXIX. kötet, Budapest, 1911. 67–85.
- Havass R.: Magyarország és a Balkán (Szerbia, Bulgária, Románia) Gazdaságpolitikai tanulmány. In: *Földrajzi Közlemények* XLI. kötet, Budapest, 1913. 153–199.
- Pécsi Albert 1927: Havass Rezső emlékezete. In: *Földrajzi Közlemények* LV. kötet, Budapest, 81–83
- Longa Péterné: Karriertörténet a dualizmus korában – 150 éve született Weiss Manfred, a csepeli gyár alapítója. *Iparvédelmi és Szerzői Jogi Szemle*. 2 (112) évfolyam 4. szám. (2007 augusztus) 148–160.
- Magyar törvénytár 1836–1868. évi törvénycikkek*. Szerk. Márkus Dezső. Budapest, 1896, Franklin, 422. és 430–431.
- Pap Norbert – Bali Lóránt: Mediterrán percepció a magyar földrajzi irodalomban – Havass Rezső közpolitikai szerepe. In: *Mediterrán Világ* 2008/7. szám, 79–94.
- Romsics Ignác: A magyar birodalmi gondolat. *Mozgó Világ Online* 2012. augusztus.
- Romsics Ignác: The Austro-Hungarian Monarchy before 1914: Nations and Ethnic conflicts. http://hungarianpublications.org/uploads/text/authors/Romsics_Dism_First.pdf
- Scott M. Eddie: Economic Policy in Austria–Hungary, 1867–1913. *The Cambridge Economic History of Europe Vol. VIII. The industrial economies; the development of economic and social policies*. Ed. By Peter Mathias and Sidney Pollard. Cambridge, 1989.
- Szászy István: *Az államok közötti utódlás elmélete*. Budapest, Grill Károly Könyvkiadó vállalat. 1928.
- Szávai Ferenc: A bányatárspénztárak, a társadalombiztosítás változása az első világháború után In: Ungváry György, Varga József (szerk.). *A magyar bányaegezésügy története*. Budapest: Argumentum Kiadó, 2007
- Szávai Ferenc: A Lausanne-i Osztrák–Magyar döntőbíróóság működése. In: Gergely Jenő, Csapó Csaba, Dobszay Tamás, Zeidler Miklós (szerk.): *A hosszú tizenkilencedik és a rövid huszadik század: Tanulmányok Pölöskei Ferenc köszöntésére*. Budapest: ELTE Bölcsészettudományi Kar, 2000. 531–546.
- Walter Rolf: *Wirtschaftsgeschichte. Vom Merkantilismus bis zur Gegenwart*. Köln–Weimar–Wien, 1995.
- Zsebők Csaba: Százéves történet: a Balkán-háborúk | *Magyar Hírlap* online – 2012. október 5. archivum. magyarhirlap.hu/tortenelem/szazeves-tortenet-a-balkan-haboruk. Letöltés: 2015. január 31.